

Demokratski ideal i povijesno iskustvo

Izlaganje na znanstvenom skupu
UDK 321.011.5:342

Demokratski ideal i povijesno iskustvo

PETER KIELMANSEGG*

Sažetak

Autor smatra da je demokratsko načelo legitimteta odnijelo definitivnu pobjedu nad svim ostalim oblicima legitimnosti u 20. stoljeću, jer se jedino ono može uskladiti s uvjetima modernosti. Moderna počiva na individualnosti i racionalnosti i oni čine jezgru modernoga političkog poretka. Proces moderne rastvara uvjete stabilne nedemokratske vladavine, ali to ne znači da svuda nastaju pretpostavke stabilne demokracije. Među osnovne pretpostavke uspješnog demokratskog modusa politike ubraja autor rješavanje sukoba posredstvom konsenzusnih pravila, što znači rješavanje sukoba oblikom pravne regulacije. Tu počiva neotkloniva veza između ustavne države i demokracije. Svi pokušaji da se demokracija izuzme iz simbioze s ustavnom državom razorili bi samu demokraciju, i to je osnovno iskustvo 20. stoljeća u odnosu prema demokraciji.

Demokratski ideal i povijesno iskustvo — ta dva vodeća pojma svoje teme želim odmah pretvoriti u pitanje koje mojemu predavanju pokazuje donekle točan pravac: Do koje nas je točke dovelo 20. stoljeće, na svome kraju, u razvoju demokracije pokrenutom prije dvjestotinjak godina? Ili, da upitamo nešto drukčije: Čemu nas je ovo stoljeće zapravo naučilo u pitanjima demokracije? Postoje li uopće jednoznačne pouke?

Uza svu neizvjesnost u pogledu budućnosti demokracije, čemu ću se na kraju vratiti, bilanca prošloga stoljeća u neku ruku otvorena je pred našim očima. Najvažniji nalaz: U 20. stoljeću demokratsko načelo legitimnosti uzdiglo se do gotovo neprijeporna univerzalnog značenja. Nijedno drugo, konkurentno načelo legitimnosti nije se, ni pored njega ni nasuprot njemu, moglo učvrstiti. Dakako, to ne znači da više ne postoji vladavina koja se ne legitimira demokratski ili koja se ne bi mogla nedemokratski legitimirati. To jedino znači: za takvu vladavinu više nema načela opravdanja, koja bi, suprotstavljena demokratskome načelu legitimnosti, mogla

* Peter Graf Kielmansegg, profesor političkih znanosti na Sveučilištu Mannheim.

računati na pretežito priznanje. Nalaz nalaže tumačenje da se, očito, jedino demokratsko načelo legitimnosti kao načelo legitimnosti može uskladiti s uvjetima modernosti. Zašto je tome tako? Što čini jedinstvenu modernost demokratskoga načela legitimnosti?

Posve kratak odgovor glasi: Opće normativne pretpostavke novovjekovlja ujedno su posebne normativne pretpostavke demokracije, takoreći njihov prijevod u političko. Te pretpostavke obuhvaćam pojmovima individualnost i racionalnost, čime postaje jasno da je moderna za mene po svome porijeklu, ne po svome utjecaju, specifično evropski fenomen. Načela individualnosti i racionalnosti dopuštaju jedino još autoritet koji može opstati pred instancijom individualnoga umnog suda. Pred takvom instancijom može opstati jedino autoritet koji je u svako vrijeme na raspolaganju individualnome umnom sudu. Demokracija je upravo politički poredak koji autoritet neprestano stavlja na raspolaganje individualnome umnom sudu.

Jedna nešto drukčija, usporedna, argumentacija vodi do jednakog ishoda. Politički poreci pretpostavljaju zajedničko priznavanje autoriteta sa strane mnogih. Ali ako se autoritet mora načelno pravdati pred instancijom individualnoga umnog suda, tada samo dogovoreni autoritet može biti onaj koji priznaju mnogi. Ne autoritet dogovoren jednom za svagda, već autoritet koji nastaje iz procesa dogovaranja što se stalno obnavlja. Opet vrijedi: Demokracija je politički poredak koji proizvodi autoritet iz dogovaranja što se stalno obnavlja.

Takav se razvoj može opisati i pojmiti kao emancipacija. To je samorazumijevanje moderne, način gledanja koji — ne iznenađujući — prevladava u modernim društvima. On se, međutim, može shvatiti i kao proces sve veće iscrpljenosti kulturnih potencijala koji su u stanju nadindividualno utemeljiti valjanosti. Individua je kao instancija suda, gledano iz te protuperspektive, posljednja instancija što utemeljuje valjanosti, koja preostaje ako više ne uspijeva nadindividualno stvaranje i očuvanje zajedničkih uvjerenja valjanosti. Ovako ili onako: Demokratsko je načelo legitimnosti jedino koje — da sažmemo kvintesenciju ovoga razmišljanja u jednoj čuvenoj riječi Maxa Webera — raščarivanje svijeta može preživjeti, koje je bit moderne, i to načelo, što je paradoksalno, u tome procesu raščarivanja svijeta samo dobiva upravo magičnu snagu.

Jedinstvena modernost demokratskoga načela legitimnosti dopunjava se, usavršava, time što proces koji rezultira iz toga načela, opet na jedinstven način, reagira funkcionalno primjereno na zahtjeve moderne. Reagirati funkcionalno primjereno na zahtjeve moderne, znači prvenstveno osposobiti se produktivno za neprestano, brzo ophođenje s preobražajem. Jer, za modernu je konstitutivna ponajprije i prvenstveno dinamika samomijenjanja civilizacije koja nikada ne prestaje. Zašto demokratski politički proces najbolje izlazi na kraj s tom dinamikom? Demokratsko načelo legitimnosti proglašava u svojoj najjednostavnijoj verziji suverenost naroda, dakle novi zadnji autoritet. Čini se da je u tome nalik starijim načelima legitimnosti. Na čemu se, dakle, temelji njegova nadmoć? Narod je, nasuprot svim drugim suverenima što ih povijest poznaje, premda ne fiktivan, ipak imaginaran suveren. Navlastita funkcija toga imaginarnog suverena sastoji se u tome da služi

kao odnosna točka za reguliranu nestabilnost svih položaja moći. U zbilji ne postoji suveren koji vlada, već samo ovlast na (određeno) vrijeme u kojemu se nikakav interes i nikakav pogled na svijet ne može etablirati kao trajno dominantan. Ta, demokraciji i jedino demokraciji svojstvena, regulirana nestabilnost odnosâ moći je ona koja demokraciji daje, očito, veću sposobnost da se kontinuirano prilagođava neprekidnome preobražaju, koji je svojstven moderni. Drugi poreci ne posjeduju tu sposobnost u jednakoj mjeri.

Što to znači, može se dramatski iščitati iz kontrastne povijesti totalitarnih sustava našega stoljeća. Oni su se shvaćali zastupnicima neuništive povijesne izvjesnosti. Propali su zbog svoje vlastite unutarnje ukrućenosti, jer je stabilizacija posve određenoga položaja moći po svaku cijenu postala, na koncu, njihovim vlastitim programom vladavine.

Pobjednički pohod demokratskoga načela legitimnosti u 20. stoljeću, ne poklapa se s pobjedničkim pohodom demokracije u 20. stoljeću. O tome ne može biti riječi u takvoj jednostavnosti. Položaj je napet i složen. S jedne strane vrijedi: Premda još mnogostruko postoji nedemokratska vladavina, čini se da ipak više nema stabilne nedemokratske vladavine na kraju 20. stoljeća. Posljednje marksističko-lenjinističke partijske diktature, nekoliko feudalnih monarhija koje su preživjele, mnoge vojne diktature svih nijansa — nitko se više ne bi želio visokim ulogom kladiti u njihovu dugovječnost. Pretpostavke stabilne nedemokratske vladavine očito su širom svijeta erodirale. To što više ne postoje konsenzusna načela opravdanja nedemokratske vladavine, zacijelo je jedan čimbenik objašnjenja toga nalaza, ali zasigurno nije cijelo objašnjenje. Modernizacija rastvara u svim svojim razvojnim tendencijama pretpostavke stabilne nedemokratske vladavine. Ne postoji mogućnost trajnoga zaklona od te konstelacije djelovanja. To je iskustvo koje, u međuvremenu, stječe čak Sjeverna Koreja.

S druge strane vrijedi sljedeće: to što pretpostavke stabilne nedemokratske vladavine svuda nestaju, ne znači da odjednom svuda postoje pretpostavke za stabilnu demokraciju. Drukčije rečeno: Demokratski modus politike mnogo je bogatiji pretpostavkama od svakoga nedemokratskog oblika vladavine. Osnovni napon, dakle, s kojim imamo posla na kraju 20. stoljeća, jest ovaj: univerzalnosti valjanosti demokratske ideje ne odgovara univerzalnost uvjetâ za mogućnost demokratske prakse. Jednostavnije rečeno: Vremena stabilne nedemokratske vladavine su prošla, vremena stabilnog demokratskog poretka posvuda nisu ili svakako još nisu došla.

Doista, demokratska ustavna država, također na kraju 20. stoljeća, još je uvijek uobičajena jedino u Evropi, u Evropi shvaćenoj ne kao kontinent, već kao civilizacija, koja, naravno, uključuje evropske kontinente-kćeri Sjevernu Ameriku i Australiju. Sve natuknice koje bi valjalo raspraviti u svjetlu ove postavke: Japan, Indija, oscilacije u Latinskoj Americi, sve bi te natuknice na koncu, mislim, prije služile potvrdi nego opovrgavanju teze o evropskome karakteru demokracije i na kraju 20. stoljeća.

Ovo stoljeće ima, kažimo još jednom, dvostruko lice. To je stoljeće globalnog pobjedničkog pohoda načela demokracije, ali je to također stoljeće koje nas uči da je demokratska ustavna država plod pretpostavkama bogatoga, specifično evropskoga razvoja, evropskoga posebnog puta, da upotrijebim riječ (Sonderweg) udomaćenu u njemačkoj povijesnoj znanosti, posebnoga puta koji se drugdje ne može bez zapreke i brzo ponoviti. Gledajući tako, skicirana je dilema u onome što bi se moglo nazvati parcijalnom evropeizacijom svijeta; parcijalna evropeizacija svijeta koja se može shvatiti i kao sudbonosan oblik neistodobnosti razvoja, koji su u evropskome slučaju, a još točnije moralo bi se zapravo reći — u zapadnoevropskome slučaju, protekli sinhrono.

O pretpostavkama, o kojima je riječ kad se govori o bogatstvu pretpostavki demokratskoga modusa politike, možemo mnogo toga naučiti iz povijesti propadanja demokracija u 20. stoljeću. Tu je sama Njemačka, dakako, istaknut primjer. Politologija se revno prihvatila te teme, dakako rekavši o tome, pretežno na kompliciran način, trivijalnosti. Ako se želi ono što je historijski evidentno sažeti u sustavnome pokušaju objašnjenja, to vjerojatno uspijeva najbolje ako se rukovodimo razumijevanjem demokratskoga modusa politike kao posebnoga, visokociviliziranoga oblika rješavanja sukoba moći. Rješavati sukobe, sukobe moći na demokratski način, znači rješavati ih za sudjelovanje otvoreno, prema konsenzusnim pravilima, miroljubivo. A to ne znači ništa drugo nego da je u demokratskome modusu politike riječ o određenome obliku pravnoga reguliranja rješavanja sukoba. Ako je tome tako, tada je blizu pretpostavka da pravna kultura ima ključno značenje. Doista, mnogo toga govori da prvenstveno posebna evropska pravna kultura spada u poticajne čimbenike koji su stvorili demokratsku ustavnu državu u evropskome kulturnom prostoru.

Time je u samoj stvari već izrečeno da postoji neotклонiva povezanost između ustavne države i demokracije. Čini mi se da je to treće bitno iskustvo koje valja utvrditi u bilanci povijesti demokracije našega stoljeća. Na kraju 20. stoljeća, nakon dvjesto godina novovjekovne povijesti demokracije, nakon više od dvjesto godina novovjekovnoga demokratskoga diskursa, znamo da je demokratsko načelo sposobno da živi jedino u simbiozi s načelom ustavne države. Demokracija ostaje demokracija jedino ako je istodobno ustavna država. Suprotni je pokus propao. Onaj kome je ta povezanost između demokracije i ustavne države uvijek bila očevidna, taj će lako podcijeniti značenje toga reza u povijesti demokracije. On je elementaran.

Demokracija je dosad shvaćana kao veoma ambivalentna, mnogoznačna norma. To impresivno potvrđuje veliki UNESCO-ov skup o temi »Demokracija« sredinom našega stoljeća. Prvih godina nakon drugoga svjetskog rata UNESCO je proveo anketu o temi demokracija među više stotina učenjaka iz cijeloga svijeta. Rezultati su objavljeni u svesku koji je na kraju stoljeća u mnogome pogledu zanimljivija lektira nego što je to bio prije četrdeset godina. Anketa se temeljila na postavci da je ideološkijska opreka između Istoka i Zapada u biti suprotstavljenost dvaju konkurentnih shvaćanja demokracije, koja bi valjalo istražiti u pogledu mogućnosti

posredovanja i pomirenja. Može se pročitati da su to tako vidjeli ne samo dužnosnici UNESCO-a, već da je takvo gledanje naišlo na mnogo učenoga potvrđivanja među stručnjacima u cijelome svijetu, među ekspertima za ideologiju i na Istoku i na Zapadu, pri čemu je i te kako igralo ulogu to što je intelektualcima često teško nazvati crno crnim i bijelo bijelim ako se moraju bojati da će biti okrivljeni za crno-bijelo prikazivanje. U zrcalu te rasprave postaje jasno da nakon iskustava našega stoljeća doista mnogo preciznije i sigurnije znamo nego što se to ikada prije znalo što je temeljno za demokratski modus politike.

Suprotni pokus, koji je odricao egzistencijalnu povezanost između demokracije i ustavne države, nije samo jednostavno propao. On se retrospektivno ispostavlja kao jedan od najpustošnijih, po žrtvama najbrojnijih promašaja ljudske povijesti. Taj sud nameće, naravno, pitanje može li se on uopće smatrati pokusom demokracije. Mislim da je on to u svome korijenu bio.

Komunistički pokus ima svoje porijeklo u revolucionarnome programu iz 1789. godine »sloboda, jednakost, bratstvo«, programu koji političke konzekvencije vuče iz pretpostavki novovjekovlja. Čak se može argumentirati da komunistički program valja zahvaliti krajnjoj odlučnosti da se postulati francuske revolucije uzmu posve ozbiljno, tj. da se drži za riječ dvostruka utopija koja se nalazi u tome programu: utopija potpunoga pomirenja slobode i jednakosti, kao da jednaka sloboda nužno ne proizvodi nejednakost, i druga utopija preobražaja morala blizine, morala bratstva u moral daljine, društveni moral, koji je nešto načelno drugo. Uzeti utopiju za riječ znači, međutim, željeti stvoriti nanovo ljudski svijet prema novome planu gradnje. A to je nakana koja nužno vodi u probijanje, negiranje svih ograda državno-ustavne zabrane moći. Demokratsko načelo, koje one koji vladaju stavlja na raspolaganje onima kojima se vlada, preokrenulo se time u totalitarni program ovlasti, koji one kojima se vlada stavlja na raspolaganje onima koji vladaju. Moć koja postaje totalitarna u službi bilo kakvih ciljeva završava nužno kao moć koja je sama sebi najviša svrha.

Tako se brzo i potpuno izvršio taj obrat, taj preokret, da se moramo pitati kako je zavaravanje i samozavaravanje katastrofalnim tijekom pokusa bilo uopće moguće. Ali ono je bilo moguće. Nebrojena su svjedočanstva zavaravanja i samozavaravanja na objema stranama. Takve zablude ne bi trebale više biti moguće na kraju ovoga stoljeća. Znamo da se demokracija koja se izvlači iz simbioze s ustavnom državom također razara kao demokracija. Znamo da je prvenstvo određenoga modusa politike pred svim svrhama politike ono što čini demokratsku ustavnu državu. Jednostavnije i možda prejednostavno rečeno: za demokratsku su ustavnu državu konstitutivna sredstva, a ne svrhe. Čovječanstvo je moralo platiti visoku cijenu za to iskustveno znanje.

Prilično je teško reći smije li se 20. stoljeće na kraju ipak nazvati stoljećem demokracije ili će ući u povijest kao stoljeće totalitarizama, iako propalih. Mnogo je teža prognoza bi li 21. stoljeće moglo postati stoljećem demokracije. Ne želim se ni odvažiti da takvu prognozu ovdje iznesem, nego ću samo iznijeti neka zaključna razmišljanja, u kojima se naslućuje očekivanje da demokratski modus poli-

tike u 21. stoljeću neće biti lagan. Pažljiva bi analiza morala, dakako, razlikovati izgledе demokracije da se utvrdi tamo gdje već postoji i izgledе demokracije da se afirmira tamo gdje još ne postoji. Potrebno bi bilo drugo predavanje za donekle temeljitu analizu. Ograničavam se stoga na naznake.

Trijumf demokratskoga načela legitimnosti čini mi se nepreobratljivim. S druge strane, ima malo uporišta za to da će se uvjeti funkcionalnosti demokratskoga modusa politike brzo univerzalizirati. To znači: Ostat će glavni napon koji sam opisao kao onaj koji određuje bilancu našega stoljeća. Ako je tako, teško da stojimo na pragu doba demokracije. Čak tamo gdje su uvjeti funkcionalnosti demokratskoga modusa politike dosada bili donekle stabilni, moraju se uzeti u obzir razvojne tendencije koje taj model u svakome slučaju ne povlašćuju. Navest ću tri.

Aristotel, s kojim počinje teorija demokracije, naveo je kao bitno obilježje svoga modela polisa autarkiju ako samovladanje građanstva ne želi postati beskorisno. Moderno rečeno, to znači: Riječ je o sposobnosti vladanja, sposobnosti upravljanja političkim razvojem u svagda ograničenim prostorima, u kojima je politika ustrojena državom. Nalazimo se sada, međutim, u sve bržem procesu erozije autarkije u tome smislu, kontrole uvjeta za vlastito postojanje u tradicijskim političkim ustrojevima. Sve više razvoji što određuju naše postojanje premašuju teritorijalnu fragmentiranost naših mogućnosti djelovanja: strujanja kapitala, efekt staklenika, trgovina drogama, migracija — možemo proći čitavu listu velikih izazova i naići gotovo jedino na takve kojima pojedina država sama za sebe ne može djelotvorno parirati. Ustroj bilo kooperacijskih, bilo integracijskih globalnih političkih jedinstava djelovanja to više ne može slijediti. A i tamo gdje to slijedi, sve je teže te globalne sustave djelovanja demokratski ustrojiti. Ovako ili onako, demokratski modus politike gubi svoju supstanciju.

Drugo opažanje: Svo raspoloživo iskustvo govori da demokratski modus politike pretpostavlja opteretljiv kolektivni identitet, dakle opteretljivu svijest »mi«. Zato je za njegove izgledе u budućnosti najvažnije da upravo za demokracije evropskoga kulturnog kruga moramo računati na sve veću kulturnu, etničku heterogenost. Mi smo već u počecima procesa, ali tu i tamo ti procesi nisu ni započeli. Jedno je od ključnih pitanja budućnosti pitanje koliko će heterogenosti ove vrste što nam predstoji izdržati demokracija.

Treća napomena: U uvjete za uspjeh demokratskoga modusa politike posljednjih stotinu godina, tamo gdje je bio uspješan, uključena je, vjerojatno, određena adekvatnost između, kako bi to rekao Arnold Toynbee, *challengea* i *responsea*, izazova i sposobnosti reagiranja. Tih posljednjih stotinu godina valjalo je ovladati u mnogim, mnogim koracima socijalnim nasljednim problemima industrijske revolucije u najširem smislu. Kao što se pokazalo, za to je bio izvanredno pogodan demokratski modus politike. Budućnost će biti određena posve drukčijim izazovima, za koje ova adekvatnost između *challenge and response*, možda, više neće postojati, izazovima, koji neće više iznositi na svjetlo dana jake strane, već, možda, upravo slabosti demokratskoga modusa politike. Želim navesti dva, posve različita, izazova: postoje stanoviti znaci sve veće anomalije, dakle popuštanja uobičajenoga poštivanja zakona

u određenim segmentima zapadnih društava. To može dovesti demokratski modus politike u vrlo elementarne poteškoće. Ali prvenstveno: 21. stoljeće, po mome uvjerenju, bit će stoljeće ekološke krize. A ta kriza zahtijeva političku anticipaciju budućnosti u vrlo dramatskome obliku. Upravo je to demokratski modus politike dosad slabo učinio. Za njega je karakteristično fiksiranje sadašnjosti, tendencija da se budućnost optereti u korist sadašnjosti.

Veoma je moguće da se budućnost demokracije odlučuje u njezinoj sposobnosti za prilagodavanje novoj vrsti izazova. Pokušaj sa slobodom ostaje, dakle, napet.

Preveo s njemačkoga:

Tomislav Martinović

Peter Kielmansegg

THE DEMOCRATIC IDEAL AND HISTORICAL EXPERIENCE

Summary

The author believes that the democratic principle of legitimacy has definitely won over all other forms of legitimization in the 20th century because it is the only one that can be coordinated with the conditions of modernity. The modern is based on individuality and rationality which constitute the core of the modern political set-up. The process of the modern dissolves the conditions for a stable undemocratic government yet this does not mean that the presuppositions of a stable democracy come into being everywhere. The solving of conflicts through consensual rules, which means solving conflicts through the form of legal regulation, is included by the author among the basic presuppositions of a successful democratic mode of political practice. This is where the unremovable link between the constitutional state and democracy resides. All attempts to exclude democracy from its symbiosis with the constitutional state would destroy democracy itself. This is the basic experience of the twentieth century concerning democracy.